

ETNOGRAFI'DEN NETNOGRAFI'YE SANAL ORTAMDA KURŞUN DÖKME: “SEN Bİ KURŞUN DÖKTÜR”

**From Ethnography to Netnography Pouring Lead in the Virtual Environment:
“Go Pour Some Lead”**

Demet ŞAFAK*

ÖZ

Son yirmi yılda iletişim teknolojisinin gelişimiyle birlikte toplum hayatındaki hızlı değişim, hızlı bir dönüşüm de beraberinde getirmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle insanların iletişim yolu da tamamen değişime uğramış, internet kullanımı yaygınlaşmış ve internet geleneklerin yeni yaşam alanı hâline gelmiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan halk kültürü unsurları, yeni yaşam alanları olan internette de değişim ve dönüşümlerine devam etmektedir. Bu bağlamda, halk kültüründe nazardan korunmak için yapılan en yaygın uygulamalardan biri olan kurşun dökme, modern kent hayatında internet aracılığıyla sanal ortamda kurşun dökülmesiyle yeni bir forma bürünmüştür. Bu çalışmada, geleneksel bağlamda gerçekleştirilirken internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte cep telefonuna indirilen bir programla kurşun dökülmesi, kültürel bir unsurun değişimi ve dönüşümü bağlamında irdelenmiştir. Bu doğrultuda geleneksel bağlamında ve internet ortamında sanal olarak gerçekleştirilen kurşun dökme karşılaştırılmış, işlev ve kullanım amacı açısından farklılaşma nedenleri “Sen Bi Kurşun Döktür” adlı internet sitesinde yer alan kullanıcı yorumlarından hareketle irdelenmiştir. Kullanıcı yorumları araştırmaya yönelik kriterlere göre analiz edilmiş ve konu ile ilgili belirlenen soruların dışında kalan yorumlar elenmiştir. Böylece 919 kullanıcı yorumu değerlendirmeye alınmıştır. Kullanıcı yorumları her ne kadar bireysel olarak uygulama hakkında düşünceler gibi görünse de yapılan yorumlarda kullanıcılar arasında etkileşim olduğu görülmüştür. Bu nedenle “Sen Bi Kurşun Döktür” adlı sitenin kullanıcıları sosyal bir grup olarak nitelendirilmiş ve kullanıcı yorumları netnografik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmada, kurşun dökme geleneğinin günümüz kültüründe önemli bir yere sahip internet ve cep telefonu aracılığıyla sanal ortamda modern insanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde güncellenerek yaşatılmaya devam edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kendi bağlamında sağaltıcı özellik taşıyan kurşun dökme, internet ortamında sanal olarak yeniden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İnternet, netnografi, halk kültürü, gelenek, kurşun dökme.

ABSTRACT

The rapid change in the life of society with the development of communications technology within the last twenty years has brought a rapid transformation. The way people communicate underwent a complete change with the development of technology, internet has become widespread and internet is the new habitat for traditions. Folk culture elements have a dynamic structure and these elements continue to change and to transform in their new habitat: The internet. In folk culture the most widespread form of protection from evil eye is pouring lead. With modernization it has taken a new form in modern urban life by doing it in the virtual environment over the internet. In this study, while being performed in the traditional sense, with the widespread use of the internet, pouring lead by downloading an application to your mobile phone is discussed as a change and transformation of a cultural factor. With this direction, traditional context and virtual performance of lead pouring over internet is compared, the reason of differentiation in function and usage purpose is examined using the user comments in the internet site “Go Pour Some Lead” (Sen Bi Kurşun Döktür). User comments have been analyzed according to criteria for this research and non-relevant comments have been eliminated and so that, 919 user reviews have been evaluated. Although user comments seemed like the comments were individual thoughts, it was found out that there was interaction between users. Therefore the users of “Go Pour Some Lead” website have been described as a social group and user reviews have been studied by the netnographic analysis. In this study, it was determined that with internet and mobile phones which has an important place in today’s culture, pouring lead tradition was updated to meet the needs of modern man in the virtual environment. Thus, pouring lead, which has a curative character within its context, was reproduced virtually in the internet environment.

Key Words

Internet, netnography, pouring lead, folk culture, tradition.

* Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü Doktora Öğrencisi- Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Folklor Araştırmacısı. Manisa/Türkiye, demetsafak45@gmail.com

Giriş

Kültür durağan değil, dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla kültürün bileşenleri olan halk kültürü unsurları da değişken bir yapıya sahiptir. Halk kültürü ürünlerinin zaman içerisinde işlev veya yapı olarak değişiminin yanı sıra halk bilimi çalışmalarının yürütüldüğü alanların da değiştiğini söylemek mümkündür. 19. yüzyılda başlayan halk bilimi çalışmaları, Dundes'in halk tanımına gelinece kadar araştırma alanı olarak köy ve köylü halkın yarattığı kültürle sınırlı kalmıştır. Daha sonra kentlerin de folklorun alanına girmesiyle alan genişlemiştir. Günümüzde ise halk bilimi araştırmalarının köyden kente yöneldiği gibi kentten de internet ortamına yöneldiği görülmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle internet kullanımı yaygınlaşmış ve internet, geleneklerin yeni yaşam alanı hâline gelmiştir. Bu bağlamda internet, ikna enstrümanlarından biri olarak geleneksel bir unsur olan kurşun dökmeyi kullanmıştır. Halk kültüründe nazardan korunmak için yapılan en yaygın uygulamalardan biri olan kurşun dökme, modernleşmeyle birlikte kent kültüründe de yerini almıştır ancak modern kent hayatında internet aracılığıyla sanal ortamda kurşun dökülmesiyle birlikte yeni bir forma bürünmüştür. Bu çalışmada, geleneksel bağlamda gerçekleştirilirken, internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte cep telefonuna indirilen bir programla kurşun dökülmesi, kültürel bir unsurun değişimi ve dönüşümü bağlamında irdelenmiştir.

Etnografinin internet ortamındaki karşılığı olarak nitelendirilebilecek olan netnografi yöntemi, sanal ortamdaki sosyal grupları ve insan topluluk-

larını inceler. Kaan Varnalı, *Dijital Kabilelerin İzinde Sosyal Medyada Netnografik Araştırmalar* adlı eserinde netnografinin online (çevrimiçi) toplulukların etkileşimsel varoluşunun altındaki dinamikleri keşfetmeye yarayan bir yöntem olduğunu söyler (Varnalı 2013: 14-15). Başka bir deyişle netnografi yönteminin kullanılabilmesi için etkileşim içerisinde olan bir sosyal grup olması gerekir. Bu çalışmada Alan Dundes'in en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan topluluğunu halk olarak tanımlamasından yola çıkılarak (Dundes 2003: 18) "Sen Bi Kurşun Döktür" adlı sitenin kullanıcıları sosyal bir grup olarak nitelendirilmiş ve netnografi yöntemi kullanılmıştır. Sitenin kullanıcıları, "Sen Bi Kurşun Döktür" adlı programı cep telefonlarına¹ indirerek uygulamayı kullanan kişilerdir. Bu kişiler aynı zamanda sitenin yorumlar kısmında deneyimlerini paylaşmışlardır. İlk bakışta site kullanıcılarının yorumları birbirinden bağımsız, "bireysel" olarak uygulama hakkındaki düşüncenin ifadesi gibi görünse de yorumlar incelendiğinde yorum yapan kullanıcılar arasında bir etkileşim olduğu görülmüştür. Kaan Varnalı, netnografide kullanılan yöntemleri gözleme dayalı netnografi ve katılımcı netnografi olarak belirler (Varnalı, 2013: 29). Gözleme dayalı netnografide internette hazır olarak bulunan veri kullanılırken katılımcı netnografide araştırmacının incelediği grupla iletişimi söz konusudur. Bu çalışmada, incelenen "Sen Bi Kurşun Döktür" adlı sitede, sadece yorumlar yer aldığı için, yorum yapan kişilerle iletişime geçerek araştırma yapmak mümkün değildir. Bu nedenle

sitede mevcut olan kullanıcı yorumları gözleme dayalı netnografi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Araştırmada öncelikle konunun belirlenmesi ve araştırmanın planlanması gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasında “Sen Bi Kurşun Döktür” adlı sitede yer alan kullanıcı yorumları araştırmaya yönelik kriterlere göre belirlenmiştir. Verilerin analizinde öncelikle, konu ile ilgili belirlenen soruların dışında kalan yorumlar elenmiştir. Böylece 919² kullanıcı yorumu değerlendirmeye alınmıştır. Bu veriler uygulamanın beğenilmesi, beğenilme nedenleri; beğenilmeme nedenleri, gerçek olduğu inanılıp inanılmadığı etrafında analiz edilmiştir. Yorumlar aynen alıntılanmış, anlatım bozuklukları, yazım ve noktalama hataları düzeltilmemiştir. Yalnızca yorum içerisinde vurgulanmak istenen kısımlar italik olarak gösterilmiştir. Araştırma etiğinin sağlanması gereği alıntılanan yorumların yazarlarının kimliği tam olarak verilmemiş, kullanıcının adı olduğu gibi yazılmış, ancak soyadının ilk harfi büyük harfle gösterilmiştir. Rumuz kullanan kullanıcıların ise rumuzu olduğu gibi verilmiştir.

Kuşaktan kuşağa sözlü veya sözsüz olarak aktarılan kültür, ait olduğu toplumun belleğini oluşturur. Jan Assmann, “Kültürel Bellek” adlı eserinde her kültürün, bağlayıcı yapı olarak adlandırılan bir şey oluşturduğunu söyler (Assmann 2001: 21). Ortak geçmişlerinde yaşanan deneyimler sonucu oluşan bu yapı, o toplumun kültürel belleğini oluşturur. Abdülkadir İnan, kültürel bellek içinde aktarılarak günümüze gelen kurşun dökme âdetinin Şamanizm geleneklerinden olduğunu söyler ve devam eder: “Şamanistlerde

buna “kut kuyma” denir ki “kut dökme” demektir. Kötü ruhlardan birinin çaldığı kutu, yani “talih, saadet unsuru” geri döndürmek için yapılan bir sihrî ayindir” (İnan, 1952: 29). İnan’ın belirttiği gibi “kut dökme” yani kötü ruhların çaldığı düşünülen ruhu geri döndürmek amacıyla yapılan kurşun dökme, kabul edilen İslamiyet’in de etkisiyle zaman içerisinde anlamı unutulmuş hastalıklara ve nazara karşı gerçekleştirilen bir uygulama hâlini almıştır. Bu uygulamayı Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar” başlıklı yazısında şöyle anlatır:

“Kurşun dökme işi, farklı yerlerde birbirine benzer şekillerde yapılmaktadır. Kurşun, bir kepecinin ya da küçük bir tavanın içine konup ateşte eritilir. Diğer taraftan hasta dizüstü oturtulur ve başına bir tülbent örtülür. Eritilen kurşun, birtakım dualar ya da çeşitli sözler eşliğinde, hastanın başının üstünde tutulan içi su dolu kaba boşaltılır. Kurşunun suyun içinde aldığı şekillere bakılarak nazarı değdirenin cinsiyeti, fiziksel özellikleri vb. hakkında yorumlarda bulunulur. Kurşunun ateşte eritilip suya dökülmesi işi, üç kez tekrarlanır. Daha sonra kaptaki suyla hastanın yüzü üç kez yıkanır ve bu su ayak basılmayan bir yere dökülür. Nazar ocağına, emeğinin karşılığı olarak bir miktar para verilir” (Çıblak, 2004: 117).

Yazının olmadığı sözlü kültür çağında, kültürel belleğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının ön koşulu, bu bilgiyi taşıyabilecek kişilerin varlığıdır. Dolayısıyla kültürel belleğin hep özel taşıyıcıları olmuştur. Bu taşıyıcılara farklı toplumlarda verilen isimlere değinen Assmann, Türk-

lerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki inançları olan Şamanizm'de yer alan "Şaman"ı da bu gruba dâhil eder (Assmann 2001: 57). Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra da Şamanizm inancı içinde yer alan unsurlar İslami bir görünüm altında varlığını devam ettirmiştir. Bu noktada zaman içerisinde kurşun dökmenin anlamının değişmesi gibi, kurşun dökme kişilerin tanımlanmasının değişimine de değinmek gerekir. Karşılaştırmalı mitoloji alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Amerikalı yazar Joseph Campbell, "Mitolojinin Gücü" adlı eserinde bilgisayarın kendisine pek çok kuralı ve hiç merhameti olmayan bir Eski Ahit tanrısı gibi geldiğini söyler (Campbell 2015: 40). Günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle cep telefonunun varlığı ve taşıdığı özelliklerin artması, cep telefonunu bilgisayardan daha önemli bir hâle getirmiştir. Dolayısıyla bir bilgisayarın taşıdığı tüm özelliklere sahip cep telefonu, ebatlarının küçüklüğüyle de bilgisayardan daha caziptir. Bu durumda Campbell'ın özellikleriyle Eski Ahit tanrısına benzettiği bilgisayarın yerini cep telefonunun aldığı söylenebilir. Dolayısıyla cep telefonundan kurşun dökme uygulamasında, uygulamayı gerçekleştirerek sanal ortamda kurşun dökme cep telefonu da kurşun dökme yaşlı kadının yerini almaktadır. Başka bir deyişle, eskiden şamanların gerçekleştirdiği "kut dökme" anlamındaki kurşun dökme, zamanla yerini kurşun dökme yaşlı kadınlara bırakmış, özellikle büyük şehirlerde kurşun dökme kişinin bulunamamasıyla da bu gelenek cep telefonu ile uygulanmaya devam edilmektedir. Bu durumda şamanın yaşlı kadınlara, yaşlı

kadınların da akıllı cep telefonlarına dolaylı olarak el verdiği söylenebilir.

Sanal Ortamda Kurşun Dökme Netnografik Bir Bakış

Dinamik bir yapıya sahip kültürün, çağın gereklerine göre değişime uğraması kaçınılmazdır. Wenetia J. Newall, "Halk Bilimi ve Geleneğin Uyumunu (Folklorizm)" adlı çalışmasında Tamás Hofer'in modern toplumlar da geleneklerin devamlı olarak oluşturuldukları ve yeniden yaratıldıkları konusuna dikkat çektiğini söyler (Hofer'dan akt. Newall 2014: 85). Geleneğin yeniden yaratımında kitle iletişim araçları da önemli bir rol oynamaktadır. Nebi Özdemir, *Medya Kültür ve Edebiyat* adlı eserinde kitle iletişim araçlarının bileşkesi olan internetin gelenek ve ürünlerin yaşadığı kültürel bir bağlam olduğunu belirtir (Özdemir 2012: 389). M. D. Alekseyevskiy ise "Folklorlarda İnternet Mi, İnternet Folkloru Mu?" adlı çalışmasında internette folklorun folklor için ikincil bir ortam olduğunu belirtir (Alekseyevskiy 2010: 212). Folklorun yaşatıldığı ikincil ortam hâline gelen internette, geleneksel halk bilimi yöntemlerinin uygulanabilmesiyle netnografi kavramı ortaya çıkar. Kanadalı pazarlama uzmanı ve akademisyen Robert V. Kozinets tarafından geliştirilen netnografi yöntemi, geleneksel etnografyanın internet ortamına uyarlanabileceği fikrinden hareketle ortaya çıkmıştır (Varnalı 2013: 13). Kozinets tarafından tüketici eğilimlerini belirleyerek pazarlama dünyasında kullanılmak üzere geliştirilen netnografi yöntemi, halk bilimciler için kültürel unsurların ve bu unsurlara dair yaşam deneyimlerinin internet ortamına nasıl yansıtıldığını, bu unsurların "dijital

ortam”da geçirdiği değişim ve dönüşümü kavrayabilme ve değerlendirmeye imkân sağlar. Mare Kõiva ve Liisa Vesik “21. Yüzyıl Başında Çağdaş Halk Bilimi, İnternet ve Toplular” başlıklı makalelerinde internetin, önceki nesillerden taşıdığı türlerle, en başından beri, halk bilimcilerin alan çalışması yapabileceği ideal bir alan olduğunu belirtmişler, siber ortamın gelenekleri aktarmada bir araç olduğuna ve eski türlerin mutasyonlarını ya da yeni türleri yarattığına dikkat çekmişlerdir (Kõiva ve Vesik 2014: 182). Bu noktada, Şamanist izler taşıyan kurşun dökmenin siber ortamda yaratılan mutasyonu olarak nitelendirilebilecek “Sen Bi Kurşun Döktür” programı ile cep telefonundan gerçekleştirilmesine değinmek gerekir.

“Sen Bi Kurşun Döktür” uygulaması “<http://android.indir.com/sen-bi-kursun-doktur>” sitesinden indirilmektedir. Uygulama için öncelikle “Sen Bi Kurşun Döktür” programının akıllı cep telefonlarına indirilmesi ve çalıştırılması gerekmektedir. Uygulamayı gerçekleştirmek için telefonu kurşun dökülecek kişinin başının üstünde, telefonun ekranı aşağı bakacak şekilde tutmak yeterlidir (Bk. Res. 1). “Coss” sesi duyulduğunda ekranda erimiş kurşunun suya döküldüğünde ortaya çıkan şekiller gibi bir görüntü belirir (Bk. Res. 2). Ekranda yer alan ‘Döktür’e basıldığında kurşun dökülen kişinin falının ekrana gelmesi, Simon J. Bronner’ın internetin yüz yüze konuşmadan farkının, görsel yanının da bulunması, internette kullanıcıların ekrana baktıklarında görselleri ve yazıları birleşmiş hâlde gördükleri ifadeyle de örtüşür (Bronner 2009, Baki 2014’ten) (Bk. Res. 3). “Coss” sesiyle

ekranda beliren görüntü ile internet aracılığıyla görsel olarak da uygulamanın gerçekliği vurgulanır.

İnternet, bireyi teknoloji ile tek başına bırakan bir yalnız-deneyim ortamı olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir ortaklığın deneyimlendiği dünyadır (Holmes 1997: 234; Binark - Kılıçbay 2005: 91). Kurşun dökme uygulamasının indirilme sayısının 10.364.³ olduğu düşünüldüğünde bu ortaklık daha net anlaşılır. Uygulama, kullanıcılar tarafından uygulamanın beğenilme derecesini ölçmek amacıyla beş yıldız üzerinden değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme sonucunda uygulama beş üzerinden dört yıldız almıştır. Uygulamanın oylanmasına 4668 kişi katılmıştır. Beş yıldız veren 2946 kişi, dört yıldız veren 417 kişi, üç yıldız veren 376 kişi, iki yıldız veren 226 kişi, bir yıldız veren 703 kişidir.⁴ Bu sonuçlara bakıldığında oylamaya katılan 4668 kişinin yarısından fazlası olan 2946 kişinin uygulamaya tam puan vermesi, kurşun dökmenin internette uygulanan versiyonunun hitap ettiği kitle tarafından kabul gördüğünü ortaya koyması açısından önemlidir.

Uygulamanın indirildiği sitede puanlamanın yanı sıra kullanıcı yorumları da yer almaktadır. Yorum yapan 919 kullanıcıdan 738 kişi bu uygulamayı beğendiğini ve başkalarına da tavsiye ettiklerini belirtmiştir. Uygulamayı beğendiğini söyleyenlerden 123 kişi, kurşun falında söylenenlerin gerçek olduğunu ve bu fala inandıklarını belirtmiştir. Uygulamayı beğenmesine rağmen gerçek olmadığını ve inanmadığını söyleyenlerin sayısı ise 32’dir. Uygulamayı beğenmediğini söyleyen kişi sayısı ise 181’dir. Bu rakamlar incelendiğinde uygulamayı

beğenenlerin, beğenmeyenlere oranla dört kat fazla olduğu görülmektedir. Sadece uygulamayı beğendiğini söyleyenlerin yanında, diğer kullanıcılara tavsiye eden ya da etmeyen kullanıcılar da bulunmaktadır. Uygulamayı beğendiğini söyleyen kullanıcılardan 81 kişi uygulamayı diğer kullanıcılara tavsiye etmiş, beğenmediğini söyleyen kullanıcılardan 5 kişi ise tavsiye etmediğini belirtmiştir. Bu noktada uygulamayı beğenen kişilerin diğer kullanıcılara ya da uygulamaya ulaşabilecek kişilere tavsiye etmeleri, kültürel bir unsurun internet üzerinden aktarımının gerçekleşmesi olarak değerlendirilebilir.

Uygulamanın kullanıcı yorumlarına rakamsal olarak bakıldığında şu soruyu sormak gerekir. Yüzyıllarca kuşaktan kuşağa aktarılarak nazardan korunma amacıyla kullanılan bir yöntem olan kurşun dökmenin, modern insan tarafından elektronik bir alanda kullanılması nazardan korunma anlamında ihtiyacı yeterince karşılamadığı ya da güvenilirliğini kaybetmeye başladığı anlamında değerlendirilebilir mi? “Sen Bi Kurşun Döktür” uygulamasına inandığını ve söylenenlerin doğru olduğunu ifade edenlerin sayısının, yalan ve yanlış olduğunu ifade edenlerden daha fazla olduğu dikkate alındığında, kültürün içinde hâlâ yaşayan kurşun dökme uygulamasının sanal dünyaya uyarlanarak yeni bir forma bürünmesi, bu geleneğe olan inancın yeniden onaylanması olarak okunabilir. Linda Dégh, yeni şişede yıllanmış bir şarap olarak nitelendirdiği kültürel ürünlerin öncekinden çok daha büyük bir kitleyi, hatta farklı sosyal grupların daha geniş bir dizinini cezbettğini söyler.

Bu nedenle folklorun kitle iletişim araçlarıyla desteklenmiş tüm topluma yayıldığını, taşıyıcıları modern tüketicinin ihtiyaçlarına uyan yeni cihazlar kullandığı için halk biliminin öyle kolayca ortadan kaldırılamayacağını belirtir (aktaran Newton, 2010: 56). Başka bir ifadeyle geçmişten bugüne söz ile aktarılarak gelen “eski” bilgi, aktarılma şekli güncellenerek bağlam değiştirir ve “yeni” iletişim araçları ile yolculuğuna devam eder. Dolayısıyla kurşun dökmenin yeniden üretim alanı olan sanal dünyadaki kullanımına bakılarak hâlen yaşayan bir gelenek olmasına rağmen, çağdaş kentli insan tarafından sanal dünyadaki kullanımıyla bir ihtiyaca cevap vererek form değiştirdiği söylenebilir. Ancak bu form değiştirmede yine kültürel kodlar kullanılarak uygulamayı tüketen kişilerin dikkatinin çekilmeye çalışıldığı görülür. Clotaire Rapaille, “Kültür Kodu İnsanların Alışveriş ve Yaşam Tarzlarını Anlayabilmek İçin Ustaca Bir Yol” adlı çalışmasında kültür kodunun insanların bir ürünü tercih etmeleri ya da etmemelerinde ana etkenlerden biri olduğunu vurgular ve kültür kodunu, herhangi bir şeye içinde bulunduğumuz kültür aracılığıyla yüklediğimiz bilinçsiz anlam olarak tanımlar (Rapaille 2011: 7). “Sen Bi Kurşun Döktür” uygulaması incelendiğinde, yerel kültüre hitap edecek bir ürün yaratılmakla birlikte, ürünün sunumunda kullanılan slogan tarzı isim de yorumlamaya değerdir. Anadolu’da halk arasında kendini iyi hissetmeyen, nazar olduğunu düşünen kişilere “Sen bi kurşun döktür” denilmesi çok yaygındır. Halk arasında yaygın olarak kullanılan bir ifadenin uygulamanın adı olarak kullanılması, uygulamanın

tüketicisi olan kitleyi, sunulan ürüne yaklaştırmakta ve söz konusu kitlenin uygulamayı kendinden bir şey olarak algılamasını sağlamaktadır.

İşlevsel Olarak Gerçek ve Sana Bağlamda Kurşun Dökme

Halk kültürü ürünlerinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Kültürel bir unsurun yaşamaya devam etmesi için bir işlevinin olması gerekir. İşlevini yitiren bir halk kültürü unsuru, içinde bulunulan çağa uyum sağlayamazsa, yok olması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda kurşun dökme geleneği incelendiğinde kökü Şamanizm inancına dayanan geleneğin, nazardan korunmak için gerçekleştirilen bir ritüele dönüştüğü görülür. Ancak teknolojinin ilerlemesi ve internet çağıyla birlikte kültürel bellekten dijital ortama aktarılan kurşun dökmenin, ağırlıklı olarak Bascom'un folklor ürünlerinin en önemli işlevi olarak nitelendirdiği "eğlence" (Bascom 2005: 138-142) işlevini karşıladığı görülmektedir. Sitede uygulamanın eğlence amaçlı geliştirildiği "Android işletim sistemine sahip olan tüm tablet ve mobil cihazlarınıza yükleyebileceğiniz "Sen Bi Kurşun Döktür" uygulaması, eğlence ve motive etme amacı ile geliştirilmiş olup arkadaşlarınız ile birlikte keyifli zaman geçirmenizi sağlayacak mükemmel bir uygulamadır" diye belirtilir.⁵ Kullanıcı yorumları bu bağlamda incelendiğinde kullanıcılardan elli dört kişi uygulamayı "eğlenceli" olarak nitelendirmiştir:

- Super Motive edici özelliği harika :) ve eğlenceli (Deniz B.)
- bayıldım çok güzel bence gerçek olmasada eğlenceli birazda olsa stres atıyosun herkese tavsiye ederim (Selvi A.)

Bu yorumlarda dijital ortamda kurşun dökme uygulamasının hoş vakit geçirme, eğlenme amacıyla kullanıldığı görülür. Ayrıca uygulamanın eğlence işlevi beraberinde çağdaş kentin önemli bir sorunu hâline gelen "stres"ten uzaklaşmayı da getirmektedir.

Halk kültüründe kurşun dökme, hastalıklara şifa olarak uygulanmasının yanı sıra geleceğe dair bilgiye ulaşmada bir araç olarak da kullanılır. Boratav, "100 Soruda Türk Folkloru" adlı eserinde, fal çeşitleri arasında kurşuna da yer vererek kurşun dökmenin hem fal, hem de hastalığı sağaltma işlemlerinin bir arada yürütüldüğü bir gelenek olduğunu, kurşun falında erimiş kurşunun suya atılması ile aldığı şeklin yorumlandığını söyler (Boratav 2013: 117). Kurşun dökmenin fal bakma ile ilgisine değinen Abdülkadir İnan ise "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları" adlı makalesinde falcılığın Şamanizmin başlıca unsurlarından biri olduğunu belirtir. Ona göre Altaylı kamın kürek kemiği fahıyla, aydın salon hanımlarının ve madamlarının iskambil veya kahve telvesi fahı arasındaki fark, ancak madde-deki farklardır ve mana bakımından bu fallar arasında en ufak fark yoktur (İnan 2000: 159). İnan'ın belirttiği gibi geçmişten bugüne fal bakmada tek fark kullanılan maddedir. Dolayısıyla internet sitesinden indirilen kurşun dökme programı insanların geleceği öğrenme meraklarından doğan falın yeni bir uygulama alanı olarak nitelendirilebilir. Bu doğrultuda programı indirerek kullanan kişilerin kurşun falında çıkanların gerçekliğine dair yorumlarına değinmek yerinde olacaktır.

Kullanıcı yorumları incelendiğinde, uygulamanın gerçekliğinin kurşun döküldükten sonra ekranda beliren “döktür” tuşuna basılmasıyla gelen fal üzerinden sorgulandığı görülmektedir:

- Soruma cevap verin *Burda soylenenlergerçekleriyansitiyomu yoksa yuklenmis metinlerimi karsimizaci-kariyo????* (Ibo G.)

- *cokguzelher soyledigidogrur-mucikiyor* (Fuat B.)

Uygulamayı indirenlerden bazıları kişiye özel gönderilen falın gerçek olup olmadığını diğer kullanıcılara sormak yerine, bu gerçekliği test etme yoluna gitmişlerdir. Bu test etme, gerçek ve sanal bağlamda kurşun dökme arasında “inanma” bazında bir ilişki kurulduğunu gösterir. Barbara Kirshenblatt-Gimblett “Folklorun Krizi” başlıklı makalesinde yeni teknolojilerin ille de eski olanların yerini almayacağını, onların yerine geçmeyeceğini veya onları saf dışı bırakmayacağını, aralarındaki ilişkileri değiştireceğini ve birbirleri ile etkileri geniş kapsamlı olan iş birliği yapacaklarını belirtir (Kirshenblatt-Gimblett 2014: 93). Bu doğrultuda gerçek ve sanal bağlamda kurşun dökme arasında inanç bazında kurulan ilişkinin bir sonucu olarak insan dışında cansız herhangi bir nesnenin üzerine kurşun dökülerek uygulama test edilir:

- Yalan Yorganın üstüne tutum bomba gibisin dedi yalan yani (Neslisah K.)

- Yalan Yalan bu bir kişi değil de bir şeyin üstüne döndürerek tutun gine döküyor (Murat G.)

- Masanın üstüne döktüm yine oldu (Salih C.)

- Koltuğa doğru ekranı tutuyorum onada kurşun döküyor (Birgül D.)

- Başarısız Yere doğru tutsam da fal çıkıyor (Beyza A.)

Bu yorumlarda masa, koltuk gibi cansız nesnelere ya da yere tutulduğunda da kurşun dökülmesi ve falın çıkmasının uygulamanın gerçek olmadığını düşündürdüğü görülmektedir. Ancak diğer kullanıcılar uygulamanın gerçek olmadığını ve asıl amacın “eğlence” olduğunu belirtirler:

- Merve bn arkadaşlar *uygulamayı biraz incerseniz eğlence programı olduğunu görürsünüz*.ben arkadaşlarımla yapıyorum kakkahalarla okuyoruz.gerceklik payına değilde eğlenceye bakarsanız gayet güzel bir uygulama ayrıca;‘yere tuttuğumda bile cos ediyö’ diyen arkadaşlar *uygulamanın özelliği bu aşağı tutarsanız zaten o ses çıkıyor.eğlenmeye bakın :)* (Merve B.)

- *Doğru olmasını gerçekten bekliyor olamazsınız herhalde*. Tabiki doğru değildir inanmayın böyle şeylere ben eğlenmek amaçlı indirdim çokta eğleniyorum 😊😊 (Gül Rengi)

Bu yorumlarda masaya, koltuğa tutulduğunda da kurşun dökülmesini uygulamanın gerçek olmadığı şeklinde yorumlayanlara, uygulamanın özelliğinin telefon ters çevrildiğinde neresi olursa olsun kurşun döküleceği vurgulanır. Ayrıca uygulamanın gerçek ve söylenenlerin doğru olmasının beklenmemesi gerektiği, sadece eğlence amaçlı bir uygulama olduğu ifade edilir. Ancak uygulamanın indirildiği sayfada “İçinde bir sıkıntı mı var?/ Göze mi geldin? / Kahve falı sana kafi gelmedi mi? / Dost nasihatlarından umduğunu bulamadın mı? / Bende nazar mı var diyorsun?/ O zaman sen bi

kurşun dökür. Geleceği mi merak ediyorsun?/ Kim bilir seni neler bekliyor?/ Şans bana göz kırpacak mı? / Görünen kısmetler var mı? / Yollarım açık mı? / Kuş ağzında haber, hanede balık var mı? / Tek kelimelelik bir yanıt mı arıyorsun? / O zaman sen bi kurşun dök-tür” dedikten sonra “Senin için özenle hazırlanmış bu uygulama eğlenceli ve motive edici yapısıyla üzerindeki negatif enerjinin su gibi üzerinden akıp gitmesini sağlar”⁶ denilerek uygulamanın gerçek olduğu algısı yaratılır. Uygulamayı tanıtan bu açıklamalardan sonra ise en altta “Bu uygulama sadece eğlence amaçlıdır” sözleriyle gerçek kurşun dökme etkisinin olmadığı belirtilir. Ancak kullanıcı yorumlarına bakıldığında, uygulamayı indiren ve kullanan kişilerin birçoğunun bu uygulamayı gerçekten bir kurşun dökme gibi alımladığını ve gönderilen fala inandıklarını görmek mümkündür. Bu fala inananların yorumlarına bakıldığında, kullanıcıların geleceğe dair gerçek bilgiye bu kurşun falıyla ulaşabileceklerine inandıkları görülür:

- Muhteşem Herşey çıkıyor *tam yaşadığım yada yaşayacağım şeyleri söylüyor* gerçekçi baya (Azra N.)

- Arkadaşlar bu uygulamayabalyıldımArakdaşlar bu uygulama güzela ben şimdi yükledim ailemdeki herkese yaptı banada yaptı kurşun dökünce birşeyler diyor senle ilgili *yani geleceğini* söylüyor.(Beyzanur Y.)

- Cokmütişbirşey Dediklerinin aynisi cikti ben bu uygulamayı 2 hafta önce indirsim bu hafta tüm dedikleri çıktı sonra babama yaptimbama da dediklerinin 2 tanesi cikti 1 tanesini bekliyoz bu uygulamayı yapana AL-LAH raziolsun.(Kerim K.)

- %100 dogrucikiyo ben kesinlikle yuklenmesini istiyorum (Zeynep T.)

Azra N. adlı kullanıcının “tam yaşadığım ya da yaşayacağım şeyleri söylüyor” ifadesinden yaşanan şeylerin doğru çıkmasının, gelecekte yaşanacakların doğru çıkmasına referans olarak gösterildiği görülür. Kerim K. Adlı kullanıcı ise kurşun falında söylenenlerden gerçekleşenleri belirtmiş, henüz gerçekleşmeyenlerin ise gerçekleşeceğine inandıklarını “1 tanesini bekliyoruz” sözleriyle ifade etmiştir. Bu yorumlar doğrultusunda sanal ortamda kurşun dökme birinin fal olarak kendisine sunulan hikâyeyi, yaşadıklarını ya da beklentilerini karşılayacak bir motivasyon aracı olarak gördüğünü ve cevabını beklediği ya da çözümlenmek istediği konularda buradan yola çıkarak hareket ettiğini söylemek mümkündür. Ancak sistemin otomatik olarak gönderdiği fala ve bu uygulamaya inanmayanlar da bulunmaktadır. Bu kullanıcı yorumlarına bakıldığında, gerekçe olarak geleceği sadece Allah’ın bileceği inancının hâkim olduğu görülür:

- Bu kısmeti hayatı bilemez sadece allah bilir (Acelya D.)

- Ben böyle şeylere inanmıyorum sadece allah bilir (Esra K.)

Bu kullanıcıların içinde buldukları toplumun değerler sistemine göre hareket ettiğini söylemek mümkündür. Toplumda kabul gören geleceği sadece Allah’ın bileceği düşüncesinin hâkim olduğu bu yorumların yanı sıra, bu uygulamaya inanmanın günah olduğunu ve dinden çıkmamak adına “tövbe edilmesi” gerektiğini belirtenler de bulunur:

- Gunahtır şirkidir bu Tam milletimiz hurafeden kurtulduderken birileri hortlattıallahallahgeleceği bilmek allahkatındadır ben sadece sizi uyarmak için geldim geleceği gaybi bilen yalnızca allahdır diyor peygamberimiz o allah midirki haaaaşaa bilsin kufre girip imaninizdan olmayın kardeslerim *tovbeedin.hemen* (Ben Ben Adlı Kullanıcı)

- Eyer muslumansanız bunlara inanmayın Bun hepsi gunah tirinan mayınboyleseylere (Nihan g.)

- Batıl inanç inanmayın (Duha E.)

Bu yorumlarda geleceği sadece Allah'ın bilebileceğinin yanı sıra fala inanmanın günah ve Allah'a şirk koştuk olduğu, bu nedenle tövbe edilmesinin gerektiği "*tovbeedin.hemen*" sözleriyle ifade edilir. Ancak burada sanal ve eğlence amaçlı bir uygulama için tövbe edilmesini gerektirecek kadar ciddi bir durum olduğunun vurgulanması ironiktir. Bu ironi, eğlence amaçlı bir uygulamanın eleştirenler için de gerçek olarak algılandığını ifade etmesi açısından önemlidir. Sanal ortamda gerçekleştirilen bir uygulamanın, kuşaktan kuşağa aktarılacak gelen kurşun dökme gibi algılandığı "Tam milletimiz hurafeden kurtuldu derken birileri hortlattı" sözleri ile ifade edilir. Başka bir ifadeyle batıl inanç, hurafe olarak nitelendirilen kurşun dökmenin dijital ortamdaki versiyonu da benzer sözlerle eleştirilir. Bu eleştirilerde kullanıcıların fikirlerini açık bir biçimde ifade ettikleri görülür. Sanal topluluklar gerçek hayattaki topluluklara göre daha demokratik ve açık fikirlidirler, çünkü dünyadaki herhangi bir insan çevrimiçi olduğu sürece bu topluluklara katılma şansına sahip-

lerdir (Maria vd., 2012, Baki 2014'ten).

Kuşaktan kuşağa sözle aktarılan kültürel unsurların ilk olarak nerede ve ne zaman oluştuğu hakkında bilgi sahibi olmak imkânsızdır. Joseph Campbell, bu durumu şöyle ifade eder: "Ne zaman oluştuğunu ancak Tanrı'nın bileceği zamanlardan gelen temalar, binlerce yıldan beri çok az değişikliklerle sürüp gelmiştir" (Campbell 2003: 13). Ancak teknoloji çağıyla birlikte toplum hayatındaki hızlı değişim, hızlı bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Campbell'ın ifade ettiği gibi ne zaman oluştuğu bilinmeyen ve binlerce yıldır çok az değişikliklerle süregelen bu temalar, bu değişim ve dönüşüm sürecinden uzak kalamamıştır. "Sen Bi Kurşun Döktür" programının bu sürecin doğal bir sonucu olduğu söylenebilir. Jerrold Hirsch, Botkin'in halk bilimi uyanışına iştirak edenlerin sadece geleneksel şarkılar ve tarzları koruması değil, aynı zamanda bunları yeni çağın ihtiyaçlarına göre adapte etmesi ile mümkün olacağını ifade ettiğini söyler (Hirsch 2014: 47). Bu doğrultuda uygulamanın bir ihtiyaçtan dolayı gerçekleştiği söylenebilir. İnternet ortamında kurşun dökme programının akıllı cep telefonlarına indirilebileceği siteler olmakla birlikte gerçek bağlamında kurşun döktürmek isteyenler için kurşun dökme kişilerin iletişim bilgilerinin yer aldığı "<http://kursundokmek.com/>" gibi siteler de bulunmaktadır. Bu durum, kurşun dökmeye ilginin hâlen olduğunu ancak kurşun dökebilecek kişilerin azaldığını ya da özellikle büyük şehirlerde bu kişilere ulaşmanın zorluğunu ortaya koyar. Bu durumda uygulama, "Sık sık nazar degenler için başucu uygulaması!" dur (Hazan K.). Sık na-

zar değen ve kurşun dökcek birini bulamayanlar için ihtiyaçları olan her anda ulaşabilecekleri bir uygulama olduğunun belirtilmesi, kullanıcılar için uygulamanın gerçek olarak algılandığı göstermektedir. Ayrıca başka bir kullanıcının, “Çoooooooookguzel Okadarguzel ki tam bana *goreelinizi yüzünüzü yıkayın gerçekleşiyö ben denedim gerçek oldu* (Nisa C.)” şeklindeki ifadesi, kurşun döküldükten sonra yapılan bir uygulama olan “el yüz yıkama”nın dijital ortamda kurşun dökmede de aynı etkiyi yarattığına inanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Son yirmi yılda iletişim teknolojisinin gelişimiyle bir teknolojik devrim yaşanmıştır. İnsanların iletişim yolu tamamen değişime uğramış, bu değişimin bir sonucu olarak bilgisayar, cep telefonu ve internet aracılığıyla birçok yeni türde ürün ve hizmet piyasaya sürülmüştür. Dolayısıyla kuşaktan kuşağa aktarılan “kurşun dökme” bilgisi elektronik bir ortamda dönüşerek ortaya çıkmış ve yaşanan deneyimlerin kullanıcılar tarafından elektronik bir ortamda paylaşılması, kültür aktarımının yüz yüze ve söz ile değil sanal dünyada gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır. Çalışmada geleneksel bağlamında ve internet ortamında sanal olarak gerçekleştirilen kurşun dökme karşılaştırılmış, işlev ve kullanım amacı açısından farklılaşma nedenleri “Sen Bi Kurşun Döktür” adlı internet sitesinde yer alan kullanıcı yorumlarından hareketle irdelenmiştir. Gerçek bağlamında kurşun dökme, nazar değen kişinin başının üzerinde su dolu bir kaba erimiş kurşunun dökülmesiyle gerçekleştirilir. Erimiş kurşunun suda aldığı şekillere göre de fal bakı-

lır. Sanal kurşun dökmede ise uygulamanın yüklendiğı telefon kurşun dökülecek kişinin başının üzerinde tutulur, telefondan gelen “Cosss” sesi ile kurşun dökülür. Ayrıca “Döktür” tuşuna basıldığında fal gelir. Uygulamanın gerçek bağlamında kurşun dökme ile benzer bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Her ikisinde de işlem kurşun dökülecek kişinin başının üzerinde gerçekleştirilir. Ancak sanal bağlamda kurşun dökülen kişinin başına tülbent örtülerek dualar eşliğinde kurşun dökülmesi ve bu işlemin üç kez tekrarlanması gibi ritüeller yer almaz. Dolayısıyla sanal bağlamda kurşun dökmenin yaygınlaşmasının, geleneksel kurşun dökme işleminde gerçekleştirilen ritüellerin kaybolma tehlikesini de beraberinde getirdiğı söylenebilir.

Cep telefonuyla kurşun dökme daha çok eğlence amaçlı kullanılsa da gönderilen fala ve uygulamanın gerçek olduğuna inananlar da bulunmaktadır. Uygulamanın gerçek olduğuna inananların inananlara tövbe etmelerini söylemeleri, eğlence amaçlı bir uygulamanın eleştirenler için de gerçek olarak algılandığını ifade etmesi açısından önemlidir. Elektronik medyanın kültür üzerindeki olumsuz etkilerinin tartışıldığı günümüzde, uygulamanın gerçekliğinin insan dışında herhangi bir varlığa cep telefonuyla kurşun dökülerek sorgulanması, bu geleneğe inanıldığını göstermektedir. Hâlâ inanılan kültürel bir ürünün sanal ortamda bulunması ise farklılık yaratmaktadır.

Halk kültürü unsurlarından biri olan kurşun dökmenin, günümüz kültüründe önemli bir yere sahip cep telefonu aracılığıyla sanal ortamda modern insanın ihtiyaçlarına cevap

verecek şekilde yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Değişen şartlar ve toplumsal koşullar içerisinde geçmişte uygulanan bir geleneği aynı şekilde devam ettirmenin mümkün olmadığı açıktır. Bu doğrultuda, geleneğin devamlılığının sağlanması “güncellenerek” içinde bulunulan zamanın şartlarına uyum sağlamasına bağlıdır. Cep telefonundan kurşun dökme geleneğinin devam ettirilmesi, özellikle büyük şehirlerde kurşun dökürecek birini bulamayanlar için bir ihtiyacı karşılamaktadır. Dolayısıyla bu uygulama, geleneğin güncellenerek yaşatılmaya devam edilmesi ve bir nevi kurşun dökme geleneğinin yeniden inşası olarak nitelendirilebilir.

Resim 1. (Kaynak: <http://sen-bi-kursun-doktur.indir.com/android>)

Resim 2. (Kaynak: <http://sen-bi-kursun-doktur.indir.com/android>)

Resim 3. (Kaynak: Melek Çetin)

NOTLAR

- 1 Bu program, tabletlere de yüklenerek kullanılmaktadır. Ancak yaygın olarak cep telefonu ile kullanıldığı için makalede uygulamanın kullanıldığı alet olarak “cep telefonu” kullanılmıştır.
- 2 Bu rakam, 05.08.2016 tarihi itibarıyla çalışmada değerlendirmeye alınan kullanıcı yorumlarının sayısını ifade etmektedir (https://play.google.com/store/apps/details?id=com.shebekapps.senbikursundoktur&referrer=utm_source%3Dindir.com%26utm_medium%3Dpc%26anid%3Dindir).
- 3 Bu rakam, 05.08.2016 tarihi itibarıyla uygulamayı indiren kişilerin sayısını ifade etmektedir.
- 4 Bu rakamlar 05.08.2016 tarihi itibarıyla uygulamayı oylayan kişilerin sayısını ifade etmektedir.
- 5 (<http://android.indir.com/sen-bi-kursun-doktur>).
- 6 (<http://android.indir.com/sen-bi-kursun-doktur>).

KAYNAKÇA

- Alekseyevskiy, M. D. Çev. Atilla Bağcı. “Folklorlarda İnternet Mi, İnternet Folkloru Mu?” (2016), Erişim Tarihi: 20 Mart 2017. <<http://ktu.dergipark.gov.tr/download/issue-file/1177>>
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Baki, Zeynep. İnternet Folkloru/Netlore Bağlamında Sözlü Kültürün Dönüşümüne Netnografik Yaklaşımlar: *Katılımcı Sözlük Örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.
- Bascom, William R. “Folklorun Dört İşlevi”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Çev.: Ferya Çalış. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilge Su Yayınları, 2013.
- Campbell, Joseph. *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Yayınevi, 2003.
- Campbell, Joseph ve Bill Moyers. *Mitolojinin Gücü*. Çev. Zeynep Yaman. İstanbul: Mediacat, 2015.
- Çıblak, Nilgün. “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar.” (2004), Erişim Tarihi: 7 Haziran 2016. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ALKBILIM/nilgun_ciblak_nazarlik.pdf>
- Dundes, Alan. “Folklor Nedir?”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Çev.: Gülay

- Aydın. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd., Ankara: Geleneksel Yayınları, 2005.
- Hirsch, Jerrold. “Dönüşen Halk Bilimi: B. A. Botkın”, *Uygulamalı Halkbilimi*. Çev.: Mehmet Emin Dede. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2014.
- <http://android.indir.com/sen-bi-kursun-doktur>, Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2016.
- https://play.google.com/store/apps/details?id=com.shebekapps.senbikursundoktur&referrer=utm_source%3Dindir.com%26utm_medium%3Dpc%26anid%3Dindir, Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2016.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- İnan, Abdülkadir. “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları.” (1952), Erişim Tarihi: 7 Haziran 2016, <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/742/9466.pdf>>
- Kılıçbay, Barış ve Mutlu Bibark (der.). İnternet, Toplum, Kültür. İstanbul: Epos Yayınları, 2005.
- Kırshenblatt-Gimblett, B. “Folklorun Krizi”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4*. Çev.: Mehmet Emin Dede. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd., Ankara: Geleneksel Yayınları, 2014.
- Köiva, Mare ve Liisa Vesik. “21. Yüzyıl Başında Çağdaş Halk Bilimi, İnternet ve Topluluklar”, *Uygulamalı Halkbilimi*. Çev.: Emine Çakır. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları: 2014.
- Newall, Venetia J. “Halk Bilimi ve Gelenegin Uyumu (Folklorizm)”, *Uygulamalı Halkbilimi*. Çev.: Nejla Kayalı Orta. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları: 2014.
- Newton, Victoria Louise. Folklore and Advertising: An Examination of Traditional Theme-and Motifs in British Twenty-First-Century Television Advertising Campaigns, *Folk Life*, 48:1, 48-62.
- Özdemir, Nebi. *Medya kültür ve Edebiyat*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Rapaille, Clotaire. *Kültür Kodu İnsanların Alışveriş ve Yaşam Tarzlarını Anlayabilmek İçin Ustaca Bir Yol*. Çev. Duygu Dölek. İstanbul: FGP Yayınları, 2011.
- Varnah, Kaan. *Dijital Kabilelerin İzinde Sosyal Medyada Netnografik Araştırmalar*. İstanbul: Mediacat, 2012.